УДК 330:502.7

Левицька С. О.,
доктор економічних наук, професор Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне
Солодкий В. О.,
кандидат економічних наук, доцент Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглядаються проблемні питання національного розвитку в контексті його економічної, екологічної та соціальної складових. Наведено підходи до реалізації стратегії "сталого розвитку" з урахуванням міжнародного досвіду та можливостей його запровадження в Україні.
Ключові слова: *економіко-екологічний підхід, сталий розвиток, соціальний, стратегія, національна економіка.*

В статье рассматриваются проблемные вопросы национального развития в контексте его экономической, экологической и социальной составляющих. Приведены подходы к реализации стратегии "устойчивого развития" с учетом международного опыта и возможностей его внедрения в Украине.
Ключевые слова: *экономико-экологический подход, устойчивое развитие, социальный, стратегия, национальная экономика.*

In the article problematic questions of national development in the context of its economic, ecological and social components are examined. Approaches of sustainable development strategy implementation taking in to account international experience and possibilities of its introduction in Ukraine are given.
Key words: *economic and ecological approach, sustainable development, social, strategy, national economy.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення розвиток світової економіки значною мірою залишається зорієнтованим на забезпечення потреб населення та підвищення ефективності функціонування господарського механізму як окремих держав, так і глобалізованого економічного простору в цілому. Така ситуація складається, незважаючи на те, що ще у 1969 році у доповіді в Організації Об'єднаних Націй колишній її Генеральний секретар У. Тан гостро поставив питання загроз для розвитку сучасної цивілізації, які приховані у способі її розвитку. Першочергова орієнтація на споживання, нераціональне втручання в екосистему, швидке виснаження запасів природних ресурсів та інші глобальні й локальні проблеми можуть у відносно близькій перспективі призвести до природних та антропогенно-генерованих катаклізмів і катастроф. За прогнозами учених Римського клубу, за умови збереження сьогоднішніх темпів та підходів до використання природно-ресурсного потенціалу і шляхів розвитку багатьох економік вже через 35-40 років можуть початися незворотні процеси депопуляції планетарного масштабу [1].

Проблеми розвитку, які поєднують економічні, екологічні та соціальні питання меншою чи більшою мірою мають місце у багатьох країнах світу. Багато з них спричинені діяльністю людини – неефективна організація виробництва, зміна природних ландшафтів для вирішення сьогоднішніх проблем без достатнього обґрунтування та прогнозування наслідків, надмірне та нераціональне споживання продукції, послуг, ресурсів тощо в одних країнах й значне недоспоживання і відсутність забезпечення першочергових потреб у інших не сприяють відновлюваному природокористуванню та гармонійному соціальному прогресу.

У цьому контексті, "Декларація у справі природного середовища і розвитку" та "Глобальна програму дій – Порядок денний XXI" – документи, прийняті у 1992 році на конференцій ООН ("Саміті Землі"), що відбулася у Ріо-де-Жанейро (Бразилія), значення яких важко переоцінити. Вперше у подібному форматі представники країн, які є членами Організації Об'єднаних Націй (у 1992 році – 179 країн-членів, сьогодні – 193 держави) задекларували необхідність використання збалансованого підходу до вирішення економічних, екологічних та соціальних проблем людства та окремих країн. Це означає, що гарантування задоволення потреб сучасного покоління не повинно відбуватися за рахунок руйнування навколишнього природного середовища, вичерпування ресурсів, забруднення екосистем, тобто не повинно позбавляти можливості забезпечити власні потреби покоління, які житимуть у майбутньому.

Зазначене стосується питань економічної та соціальної нерівності, які через незбалансовані можливості розвитку одних країн порівняно з іншими та екологічних проблем, що часто зумовлюються антропогенними чинниками, зменшують для усіх зацікавлених сторін можливості ефективного поступу та можуть слугувати причинами виникнення форс-мажорних обставин у майбутньому.

Тому виникає нагальна необхідність реалізації підходів стійкого (у літературних джерелах ще характеризованого як сталого, підтримуваного, збалансованого і т. д.) розвитку, який за датованим 1987 ро-

© Левицька С. О., Солодкий В. О., 2012

ком визначенням колишнього голови Комісії ООН з розвитку і навколишнього середовища та прем'єр-міністра Норвегії Г. Х. Брундтланд, представляє собою "…забезпечення потреб сучасного покоління без позбавлення можливості майбутніх поколінь задовольняти свої".

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення питань сутності, значення та забезпечення сталого розвитку здійснюється багатьма відомими вітчизняними та зарубіжними вченими в галузях екології, економіки, географії. Серед них – Маркандіа, Пірс, Пеззі, Оуенс, Кейтс, Лейзеровіч, Перріс, Гринів, Буркинський, Шевчук, М. О. Клименко та інші.

Сьогоднішній темп розвитку людства потребує продовження відповідних досліджень. І особливо важливою тут є постійна актуалізація набутих знань, їх адаптація до швидко змінюваних умов розвитку глобальної спільноти та, відповідно, продовження таких досліджень. Це стосується всієї низки питань, які вивчаються – починаючи від визначення основ, до розробки напрямів та конкретних підходів і алгоритмів вирішення порушених глобальним розвитком економічних, екологічних та соціальних проблем. Очевидним є й те, що всі нові дослідження, висновки та результати можуть (а в багатьох випадках і повинні) ґрунтуватися на вже відомих та доведених теоретиками та практиками наукових фактах.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – дослідити аспекти сутності та значення поняття сталого розвитку, наявних шляхів та умов реалізації концепцій, що існують, викласти основні поняття, які стосуються збалансованого економіко-екологічного та соціального розвитку, розглянути їх можливі трактування та підходи до формування стратегії сталого розвитку.

Здійснено обґрунтування доцільності проведення відповідних досліджень, проведено вивчення окремих базових категорій та еволюції їх трансформацій, висловлене авторське бачення досліджуваних питань та напрямків їх розвитку, а також запропоновано підходи до подальшого удосконалення наукових основ забезпечення реалізації стратегічних аспектів збалансованості суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні існує значна кількість тлумачень терміна "сталий розвиток" – збалансований, поступальний, динамічний, комплексний та ін. Існують різні погляди і щодо використовуваної для характеристики відповідного явища термінології. На "Саміті Землі – 92", "сталий розвиток" було визначено як "розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність поколінь, які житимуть у майбутньому, задовольняти свої власні потреби" [2]. Очевидним є те, що й інші трактування цього поняття основою мають саме це його тлумачення. Виходячи з цього вважаємо, що пріоритетним завданням сьогодні є забезпечення розвитку в межах наявного економічного, екологічного та соціального середовища, який гарантував би недопущення безповоротних змін екосистеми та уникнення природних та/або антропогенних загроз виживанню сучасної цивілізації, забезпечуючи умови та фактори гармонійного розвитку суспільства в цілому.

Наведені визначення сталого розвитку передбачають комплексність прояву та необхідність дотримання збалансованого поєднання усіх його складових. Відомо, що ефективне функціонування системи може досягатися лише за рахунок ефективної роботи усіх її компонентів. Отже, стійкість глобальної еволюції теоретично та практично може бути реалізована лише у випадку досягнення збалансованості розвитку усіх учасників світової спільноти, тобто усіх країн.

Тому очевидними є надскладні виклики та необхідність проведення значних обсягів наукових досліджень, які, за умов їх досконалого впровадження у практику, забезпечать сталий розвиток як окремих країн, так і світової спільноти в цілому. З іншого боку, зрозумілим є те, що виконання таких робіт є нагальним, виходячи з парадигми стійкого розвитку, тобто усвідомлення відповідальності та констатації того, що існування майбутніх поколінь фактично може і має бути забезпечене сучасниками.

У руслі єдності завдань, які постають перед людством, їх виконання має здійснюватися на всіх рівнях – від найменшої територіальної одиниці до транснаціональних об'єднань. Складним і водночас об'єднуючим у цій ситуації є те, що базові засади концепції стійкого розвитку мають характер універсальності. Зазначимо, що у засадах Програми ООН з охорони та збереження навколишнього природного середовища наголошується, що питання збереження екосистеми повинні детально вивчатися на всіх рівнях, а рішення обговорюватися і прийматися за найширшої участі членів глобальної спільноти держав [3].

Головним засадничим принципом сталості розвитку є реалізація процесу життєдіяльності у руслі мінімізації універсального принципу егоцентричності стосовно майбутніх поколінь. Тобто кожен має підходити до способу використання ним ресурсів навколишнього природного середовища ощадливо та раціонально. Ще однією вагомою складовою стратегії сталого розвитку є спрямованість на забезпечення потреб максимальної кількості населення хоча б на рівні мінімальних вимог. Як уже зазначалося, причинами кризових та катастрофічних явищ різного походження, в тому числі екологічних, економічних та соціальних дуже часто є, з одного боку, незадовільні умови життя значної кількості населення, яке не відповідає жодним загальноприйнятим критеріям, а з іншого – надлишкове споживання, що призводить як до виснаження ресурсів, так і може мати несприятливий вплив на тих, хто потрапляє в залежність від подібних обставин. У контексті зазначеного, очевидною є необхідність забезпечення

ефективності та збалансованості процесів розвитку окремих держав і глобального цивілізаційного простору в цілому як у виробничому, так і в екологічному, соціальному, в тому числі демографічному, та інших аспектах.

Проблемою, яка сьогодні потребує теоретичного та практичного вирішення, є відмінність парадигми індустріального та у багатьох частинах постіндустріального (інформаційного) суспільства від парадигми суспільства збалансованого, тобто підтримуваного розвитку. Пріоритетами парадигми суспільств, які сьогодні є домінуючими, є цінності, що зачасти не відповідають принципам стійкого розвитку. Так, індустріально-орієнтоване суспільство як бажаний результат свого розвитку визначає концентрацію процесів виробництва, раціональність та ефективність у співвідношенні доходи-витрати, дуже часто не враховуючи або враховуючи за залишковим принципом питання порушення земель, забруднення водних ресурсів, атмосфери та інші напрями антропогенного впливу. Соціальна складова визначається спрямуванням на зростання матеріального добробуту як ключового та пріоритетного критерію виробничої та суспільної діяльності, а соціально-етичні її аспекти більшою мірою стосуються підходів та способів задоволення відповідних потреб.

У той же час, на нашу думку, як первинна повинна розглядатися екологічно-соціальна (екосоціальна) складова в контекст її економічного забезпечення, що передбачає першочерговість врахування екологічних аспектів при забезпеченні потреб розвитку людини, перш за все з огляду на те, що вона сама є складовою екосистеми. Відповідно очевидним стає те, що потреби людини не можуть бути задоволені без збереження екосистеми як середовища існування цивілізації. Неврахування цього аспекту спричинило те, що на початку XXI століття, досягнення високого рівня матеріального забезпечення все частіше призводить до вичерпання ресурсів, зміни ландшафтів і т. д., тобто руйнації природних систем, які і є середовищем проживання людини. Тобто такий спосіб господарювання в кінцевому результаті веде до деградації екосистем, зменшення ареалів та погіршення умов проживання. Отже, результат діяльності може виявитися протилежним очікуваному. Це означає, що еволюційність розвитку, закономірним результатом якої є об'єктивні, та логічні наслідки розвитку цивілізації, диспропорції, коли 20 відсотків споживачів можуть використовувати 80 відсотків ресурсів і навпаки, повинна бути науково регульованою, а пріоритетність цінностей як окремого громадянина, так і суспільств в цілому – збалансованою.

Тому у сучасних інформаційних суспільствах все частіше велика увага приділяється дотриманню природних обмежень та імперативів. У такому випадку можна говорити про формування нового типу постіндустріального суспільства, функціонування якого ґрунтується на принципах безпечного та збалансованого екосоціального поступу. Тобто сьогоднішнім головним завданням є якісний перехід до відносин збалансованого розвитку, що за умов попередження та вирішення екологічних проблем забезпечить досягнення визначених на певному етапі та на перспективу економічних потреб з метою реалізації всебічного та гармонійного суспільного розвитку.

Обмежуючими чинниками суспільного поступу серед багатьох інших є недосконала структура економічної системи, складні екологічні умови, які часто ускладнюються масовим використання неефективних технологій, що постійно погіршують різні складові екосистеми, соціально-економічні складові розвитку, а, відповідно, і рівень життя населення [4].

Основними ж складовими забезпечення сталого розвитку є комплексне вирішення сукупності економічних, екологічних та соціальних проблем розвитку кожної конкретної держави. Залежно від рівня розвитку країни такі завдання мають значні відмінності – від забезпечення елементарних життєвих потреб і до аспектів регулювання макроекономічних процесів. Однак, з іншого боку, розв'язання проблем забезпечення стійкого розвитку у своєму вирішенні має спільну мету, яка полягає у дотриманні збалансованості розвитку та консолідованому підході до його забезпечення.

В Україні, де все ще нерідко простежуються одні з найвищих рівнів споживання ресурсів на одиницю валового національного продукту, першочерговим є не лише забезпечення зростання розвитку виробництва, але й використання при цьому сучасних інноваційних технологій, що, зрозуміло, потребує значних інвестицій. Тобто ефективне використання потужного природно-ресурсного та людського потенціалу держави передбачає не лише його залучення у процес збільшення виробництва продукції та надання послуг, але й реалізацію заходів щодо його збереження та розширеного відтворення.

З іншого боку, заслуговує на увагу твердження, що лише створення достатніх економічних, а отже, і соціальних умов у суспільстві, тобто зростання добробуту громадян, може бути стимулом результативного індивідуального формування та розвитку, зростання суспільної та самосвідомості, розуміння необхідності збереження досягнутої якості життя. І тому, погоджуючись з тим, що дискусійні питання відносності "достатнього" рівня життя не мають однозначного трактування, зауважимо, що стратегія підтримуваного розвитку повинна ґрунтуватися саме на національних підходах до збалансованості усіх сфер державного розвитку.

Такими підходами повинні бути: раціональне використання ресурсів навколишнього природного середовища та охорона і збереження екосистем, ефективний та соціально-орієнтований розвиток еко-

номіки, доступність освіти та міжнародна кооперація у вирішенні як часткових, так і глобальних проблем забезпечення сталого розвитку. Лише реалізація принципів запобігання негативним впливам та збалансованості обсягів використаних ресурсів і отриманих результатів, а головне – їх необхідності та корисності, дозволить повною мірою реалізувати право на справедливість у задоволенні потреб та рівні можливості розвитку як сучасного, так і майбутніх поколінь.

У цьому контексті в Україні актуальним є застосування комплексних показників сталого розвитку, які являють собою критерії оцінки еколого-економічного тренду держави, що уможливило б інтегральний розгляд питань збереження навколишнього природного середовища та економічного й соціального розвитку. До таких можна зарахувати показники, які характеризують екологічний стан, антропогенний вплив на навколишнє природне середовище, регулювання впливу на екосистему та ін. [5].

Етапами формування стратегії збалансованого (сталого) розвитку повинні стати: а) розробка національних основ стійкого розвитку, в яких визначається доцільність зміни пріоритетності напрямків та форм розвитку, формуються мета та напрями трансформацій, черговість дій реалізації стратегії; б) виокремлення екологічних, економічних та соціальних орієнтирів сталого розвитку. При цьому до екологічних цілей, серед інших, можуть бути зараховані зниження рівня техногенного навантаження на екосистему, впровадження системи екобезпеки у державі, дієвий моніторинг навколишнього природного середовища, удосконалення чинного законодавства уцій сфері, до економічних – удосконалення структури споживання і виробництва, забезпечення фінансової стабільності та економічної безпеки країни, ефективна інтеграція у глобальну світову систему і т. д., до соціальних – подальше удосконалення системи соціальних гарантій, забезпечення зайнятості, розв'язання демографічних проблем та ін.; в) виявлення зовнішніх чинників впливу на можливості збалансованого розвитку, що передбачає визначення переваг та недоліків у питаннях сталого розвитку, які мають місце в окремих державах чи регіонах; г) ефективне впровадження обраної стратегії сталого розвитку шляхом розробки національного соціально-орієнтованого економіко-екологічно механізму її реалізації.

Висновки. Запропоновані в статті підходи до вирішення проблем забезпечення сталого розвитку можуть слугувати важливим елементом розробки та впровадження дієвої стратегії державного екологічно збалансованого господарського та соціального механізму.

Література:

1. Стійкий екологічно безпечний розвиток: український контекст / М. Дробноход // Дзеркало тижня. Україна. – № 21. – 01-08 червня 2001.

2. "Порядок денний на XXI століття": Програма дій ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт "Планета Земля", 1992 р.): пер. з англ. – 2-ге вид. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.

3. United Nations Environment Programme. Environment for Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unep.org /environmentalgovernance/Science/tabid/343/Default.aspx.

4. Теоретичні основи реалізації концепції сталого розвитку / Л. Корнійчук // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 72-83.

5. Екологічний менеджмент: навчальний посібник / В. Ф. Семенов, О. Л. Михайлюк, Т. П. Галушкіна, Г. В. Крусір та ін. ; за ред. В. Ф. Семенова, О. Л. Михайлюк ; М-во освіти і науки України, ОДЕУ. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 407 с.